

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Програма РАДА

Фонд Східна Європа

ЛАБОРАТОРІЯ
ЗАКОНОДАВЧИХ
ІНІЦІАТИВ
www.parliament.org.ua

Програма РАДА: підзвітність, відповідальність, демократичне парламентське представництво

Реформа вищої освіти України: реалізація профільного закону в 2014–2016 рр. (Shadow Report)

Автори:

Євген Ніколаєв, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана,

Олександр Длугопольський, доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Тернопільського національного економічного університету.

Київ – 2016

Підготовка та презентація експертних аналітичних доповідей у форматі Shadow Report є частиною проекту, що реалізує Лабораторія законодавчих ініціатив у рамках Програми USAID «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво», що виконується Фондом Східна Європа.

Зміст

Список скорочень	2
Анотація / Abstract	3
Резюме.....	4
1. Цілі державної політики щодо реформи вищої освіти	7
2. Фінансування сфери вищої освіти	8
3. Гарантування належної якості вищої освіти	11
4. Розвиток академічної автономії	13
5. Забезпечення доступу до вищої освіти.....	15
6. Інтеграція України до європейського освітнього та дослідницького простору.....	16
7. Висновки та рекомендації для дальшої державної політики щодо вищої освіти.....	18
Список використаних джерел.....	23

Список скорочень

ВНЗ — вищий навчальний заклад

ВРУ — Верховна Рада України

Держстат — Державна служба статистики України

ЄКТС — Європейська кредитно-трансферна система

ЄПВО — Європейський простір вищої освіти

ЗНО — зовнішнє незалежнє оцінювання знань випускників середніх шкіл

КМУ — Кабінет Міністрів України

МОН — Міністерство освіти і науки України

НАЗЯВО — Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти

Анотація / Abstract

Звіт присвячений оцінці прогресу у здійсненні ключових реформ у сфері вищої освіти України, що були визначені новою редакцією закону «Про вищу освіту», прийнятого влітку 2014 р. Досліджуються питання розбудови нової системи гарантування якості вищої освіти, розвитку академічної та фінансової автономії вищих навчальних закладів, забезпечення чесних умов вступу до вищих навчальних закладів, інтеграції вищої освіти України до Європейського освітнього і наукового простору.

Публікація вивчає прогрес у здійсненні відповідних заходів державної політики у дворічний період між вереснем 2014 р. (дата набрання чинності новим законом про вищу освіту) та вереснем 2016 р., а також містить окремі пропозиції із подальших необхідних кроків у цій сфері.

*

The report evaluates the progress in implementing the key reforms in higher education of Ukraine. These reforms were determined by the new version of the Law “On higher education” which was adopted in summer 2014. The report covers the topics of the development of a new quality assurance system in higher education, enhancement of the universities’ academic and financial autonomy, ensurance of transparent university entrance criteria and procedures, integration of Ukraine’s higher education system with the European higher education area.

The publication studies the progress in Implementing the relevant government policies during a two-year period between September 2014, when the new Law on higher education came into force, and September 2016. Some further regulative and policy steps in this sphere are highlighted.

Резюме

Прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту» влітку 2014 р. стало формальним початком реформи та модернізації вітчизняної вищої школи. Метою реформи є розв'язання найгостріших проблем української вищої освіти та її наближення до сучасних європейських стандартів.

Пропонований документ оцінює прогрес у здійсненні реформ у сфері вищої освіти України у період від вересня 2014 р., коли новий закон про вищу освіту набув чинності, до вересня 2016 р.

1. Фінансування вищої освіти

Загальний обсяг фінансування сфери вищої освіти в Україні становить дещо більше 31 млрд грн на рік, або 2% ВВП України. Середні витрати на навчання одного студента у 2013 р., до девальвації гривні, не перевищували 2600 дол. США на рік, що є одним із найнижчих в Європі показників. Нагальними є проблеми як нестачі коштів усередині системи вищої освіти, так і недостатньої ефективності використання наявного фінансування.

Нестача коштів на вищу освіту не може бути подолана без суттєвого зростання української економіки. Задля підвищення ефективності використання наявних коштів законом передбачені окремі кроки, метою яких є розширення фінансової автономії ВНЗ. Проте єдиною фінансовою новацією, реалізованою у досліджуваний період, є дозвіл ВНЗ розміщувати власні надходження на рахунках у державних банках замість рахунків Держказначейства. Нормативно-правова база, що дала би змогу розширити інші фінансові свободи ВНЗ, не прийнята.

МОН розробив проект зміни системи державного фінансування ВНЗ, що передбачає перехід від «державного замовлення на підготовку фахівців» до «державного фінансування діяльності ВНЗ». Ця реформа має розірвати жорсткий зв'язок між параметрами «розмір державного фінансування ВНЗ — кількість його студентів — кількість його викладачів», який суттєво шкодить якості освіти.

У 2016 р. було публічно порушене питання про зміну системи стипендіального забезпечення студентів. Наразі конструктивних варіантів вирішення цього питання не запропоновано.

Загалом період 2014-2016 рр. слід характеризувати як «декларацію про наміри в майбутньому розв'язати фінансові проблеми української вищої школи».

2. Гарантування належної якості вищої освіти

Чинні проблеми якості вищої освіти України:

- негативна оцінка якості вищої освіти учасниками соціологічних досліджень;
- ізоляція системи вищої освіти від інтересів роботодавців;
- відсутність мотивації студентів та викладачів до підвищення якості навчання;
- неможливість відрахування студентів за неуспішність, що девальвує дипломи;
- ігнорування репутації як особливого виду власного капіталу більшістю ВНЗ України;
- виїзд за межі України для роботи та навчання конкурентоздатних студентів та викладачів.

Для розв'язання цих проблем законом «Про вищу освіту» передбачено:

- передання функцій МОН із акредитації та ліцензування ВНЗ до нової інституції (НАЗЯВО) та акредитованих ним незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;
- створення умов для формування якісного складу НАЗЯВО, спроможного відновити довіру до вищої освіти та формувати нову її якість в Україні;
- напрацювання методичної бази та надання практичної допомоги ВНЗ у створенні внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти;
- інтеграція НАЗЯВО та незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти до європейських структур та мереж забезпечення якості вищої освіти;
- розробка стандартів вищої освіти за активної участі усіх стейкхолдерів вищої освіти тощо.

Більшість цих новацій за останні два роки не були реалізовані.

3. Розвиток академічної автономії

Академічна автономія належить до цінностей, що необхідні для успішної реалізації університетами місії концентрації та збільшення інтелектуального потенціалу суспільства. Водночас чимало аспектів аспектів діяльності ВНЗ України традиційно регламентувалися «центром».

Від 2014 р. започатковані зміни, спрямовані на розширення автономних академічних прав ВНЗ:

- ухвалено узгоджений із міжнародною класифікацією новий перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти;
- ВНЗ одержали право створювати будь-які власні освітні спеціалізації в межах ліцензованих ними спеціальностей;
- розпочалася розробка нових стандартів вищої освіти за цими спеціальностями за новою методикою, яка передбачає формування переліку компетентностей здобувачів вищої освіти, але забороняє включати до стандартів назви конкретних навчальних дисциплін;
- відповідність змісту освіти у ВНЗ вимогам стандартів ВО буде одним із критеріїв внутрішньої та зовнішньої оцінки якості освіти;
- скасована необхідність одержання грифа МОН (підтвердження про належну якість) на навчальні видання ВНЗ, такі як підручники та навчальні посібники;
- ВНЗ та наукові установи одержать право самостійно присвоювати наукові ступені за підсумками захисту дисертацій, підготовлених за новими правилами здобуття звання доктора філософії;
- ВНЗ самостійно здійснюють нострифікацію (визнання еквівалентності українським вимогам) дипломів своїх співробітників, студентів, аспірантів, докторантів, одержаних у закордонних закладах освіти.

Ці кроки із розширення академічної автономії ВНЗ є достатньо адекватними.

4. Забезпечення доступу до вищої освіти

Порядок вступу до українських ВНЗ у 2014-2016 рр. зазнав таких новацій:

- було запроваджено окремий порядок вступу для абітурієнтів із окупованих територій, яким у 2016 р. скористалась 1 тис. осіб;
- було скасовано позаконкурсний прийом та цільове замовлення, що поставило абітурієнтів у рівні умови (виняток становили особи з інвалідністю різних категорій);
- частково запроваджено адресність держзамовлення (принцип «місце йде за вступником»);
- впроваджено електронну подачу документів, що ліквідувало черги та надмірні транспортні витрати абітурієнтів. Електронна система, проте, працювала із значними збоями, більшість часу була перевантажена і недоступна, що спричинило до неручностей;
- реалізовано експеримент зі вступу в магістратуру за результатами ЗНО тощо.

Із часів запровадження ЗНО як обов'язкової вимоги при вступі на бакалаврські програми процедуру вступу було майже позбавлено від корупційної складової. Проте залишились «лазівки» для зловживань при вступі на магістерські та аспірантські програми, а також при вступі випускників коледжів на другий-третій курс бакалаврату; ця проблема ще не адресована.

5. Інтеграція України до європейського освітнього та дослідницького простору

- якість науково-технічного та освітнього потенціалу України не відповідає європейським стандартам, оскільки довгий період часу в Україні наука та освіта переважно імітувались, бракувало реальної кооперації університетів, інститутів із іноземними партнерами на базі виконання комплексних інноваційних проектів та програм;
- за період 2014-2016 рр. було прийнято та розпочато імплементацію важливих нормативно-правових документів, які спрямовані на розв'язання проблеми інтеграції вітчизняної освіти і науки до європейського дослідницького простору;
- не вжито системних заходів, спрямованих на формування нових вимог до дослідницьких публікацій, підвищення мотивації професорсько-викладацького складу ВНЗ до оприлюднення результатів наукових досліджень у міжнародних наукометричних базах, стимулювання

спільних дослідницьких програм із іноземними партнерами тощо. Зокрема, хоча була запроваджена вимога про одержання викладачами ВНЗ міжнародного сертифікату з іноземної мови рівня B2, вона залишається не забезпеченою фінансово та організаційно.

5. Рекомендації для дальшої державної політики щодо вищої освіти

Системні проблеми, що значною мірою залишаються поза увагою у сучасних реформах вищої освіти:

- епідемія плагіату;
- неможливість забезпечення стабільно високої якості вищої освіти для всіх студентів кожного ВНЗ унаслідок її масовізації;
- корумпованість окремих ланок вищої освіти;
- низька оплата праці науково-педагогічних працівників.

Дальші зусилля у царині реформи вищої освіти України необхідно спрямувати на таке:

- доцільно вивчити питання відмови державних ВНЗ від статусу бюджетної установи, що дасть їм змогу розширити можливості залучення та використання фінансових коштів із різних «нетрадиційних» джерел (спонсорська допомога, гранти, приватні інвестиції, формування сталих фондів-ендаументів та ін.);
- необхідно забезпечити першочергове фінансування «сильних» українських ВНЗ, які мають потенціал входження до кола університетів-лідерів Східної Європи, за рахунок поступового зменшення державної підтримки ВНЗ, що надають нижчий рівень підготовки;
- у питанні акредитації освітніх програм ВНЗ необхідно реалізувати принцип уникнення конфлікту інтересів учасників акредитаційного процесу, за яким:
 - НАЗЯВО акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти;
 - акредитовані незалежні агенції надають ВНЗ консультативну підтримку з питань забезпечення якості вищої освіти, проводять акредитацію освітніх програм, видають ВНЗ свій висновок про акредитацію;
 - НАЗЯВО розглядає та затверджує висновки незалежних агенцій, на їх підставі видає ВНЗ свідоцтва про акредитацію їх освітніх програм;
 - НАЗЯВО не має права самостійно приходити у ВНЗ і проводити його перевірку.
- у ближчі кілька років слід залучати до роботи із зовнішнього забезпечення якості вищої освіти в Україні європейські незалежні агенції, висновки яких прийматиме НАЗЯВО;
- слід розвивати репутаційний капітал ВНЗ, так, аби, наприклад, прояви академічної недоброчесності знижували можливості ВНЗ до залучення фінансових ресурсів, а покращення якості освіти розширювало їх;
- необхідно скасувати пільговий вступ до ВНЗ для окремих категорій абітурієнтів. Право вступу до навчання, одержання бюджетного місця має залежати тільки від попередніх навчальних досягнень особи;
- доцільно розширити можливості стажування вітчизняних молодих вчених у міжнародних освітніх та наукових інституціях з метою пошуку перспективних партнерств, роботи у спільних проектах тощо, стимулювати студентську мобільність та спростити процедуру зарахування прослуханих дисциплін.

1. Цілі державної політики щодо реформи вищої освіти

Від 2014 р. реформа у сфері вищої освіти в Україні тісно пов'язується з імплементацією та реалізацією нової редакції закону «Про вищу освіту», прийнятої невдовзі після Революції гідності. Цей закон, у розробці якого взяла участь широка академічна спільнота, спрямовується на наближення української сфери вищої освіти до сучасних європейських стандартів та відкриває шлях до розв'язання значної частини проблем вітчизняної вищої школи.

Основним програмним документом, що визначає головні напрями реформ в Україні, сьогодні є **Стратегія сталого розвитку «Україна–2020»** [13]. Цей документ включає реформу освіти до числа 62 реформ, що їх необхідно реалізувати в Україні. Водночас, він не деталізує складові або напрями цієї реформи. Про реалізацію реформи освіти, відповідно до Стратегії, свідчитимуть два показники:

- 75 відсотків випускників загальноосвітніх навчальних закладів володітимуть щонайменше двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами;
- Україна візьме участь у міжнародному дослідженні якості освіти PISA та увійде до 50 кращих держав-учасниць такого дослідження.

Обидва ці показники стосуються діяльності середньої школи. Таким чином, про реформу саме вищої освіти у зазначеній Стратегії не йдеться.

Згідно з **Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом** [14, стаття 431], Сторони зобов'язуються активізувати співробітництво в галузі вищої освіти, зокрема з метою:

- реформування та модернізації системи вищої освіти;
- сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу;
- підвищення якості та важливості вищої освіти;
- поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами;
- розширення можливостей вищих навчальних закладів;
- активізації мобільності студентів та викладачів; увага приділятиметься співробітництву в галузі освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти.

Конкретним зобов'язанням України відповідно до угоди про асоціацію є **впровадження спільної з європейськими правилами системи внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти** [14, додаток XLII].

Програма діяльності КМУ на 2015 рік [7] визначає завдання реалізації Закону «Про вищу освіту» шляхом:

- встановлення нових правил акредитації та ліцензування навчальних закладів;
- створення незалежної системи оцінки якості вищої освіти;
- забезпечення фінансової автономії вищих навчальних закладів;
- забезпечення відповідності державного замовлення реальним потребам ринку праці.

Програма діяльності КМУ, ухвалена навесні 2016 р. [8], визначає такі напрями роботи виконавчої влади щодо вищої освіти:

- вдосконалення системи оцінювання якості освіти;
- зміна системи розміщення державного замовлення, зокрема фінансування вищих навчальних закладів залежно від кількості абітурієнтів (система адресності);
- надання реальної фінансової та академічної автономії вищим навчальним закладам;
- лібералізація доступу до українського освітнього ринку іноземних вищих навчальних закладів.

Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року [11] (розроблена під егідою МОН, але не затверджена офіційно) визначає метою реформування «створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір». Ця мета деталізується у **цілях реформи вищої освіти**:

- реалізація права на доступ до вищої освіти;

- створення системи забезпечення якості вищої освіти;
- інтеграція вищої освіти і науки;
- забезпечення автономії закладів вищої освіти;
- підвищення ефективності системи фінансування вищої освіти;
- удосконалення структури системи вищої освіти (так, аби ступені та рівні вищої освіти відповідали Міжнародній стандартній класифікації освіти; рівень молодшого спеціаліста необхідно віднести до середньої спеціальної, а не вищої освіти);
- модернізація та професіоналізація управління вищою освітою;
- інтеграція у світовий освітній і науковий простір;
- професійний розвиток персоналу вищої школи;
- розвиток вищої освіти як фактора підвищення конкурентоздатності вітчизняної економіки.

Зазначені цілі означають, що органи влади бачать **реформу вищої освіти як таку, що спрямована на розв'язання таких проблем:**

- неефективна система фінансування сфери вищої освіти;
- неналежна якість вищої освіти, застарілі та неефективні процедури її забезпечення і контролю, невідповідність частини освітніх програм вимогам ринку праці;
- недостатня академічна автономія ВНЗ;
- нерівний доступ до вищої освіти, недоступність вищої освіти для частини тих осіб, що її потребують;
- слабка інтеграція української освіти до європейського і міжнародного освітнього і наукового простору, її низька конкурентоспроможність.

Вирішення зазначених проблем, досягнення визначених цілей тісно пов'язане з імплементацією нового закону про вищу освіту. Тому **ця публікація висвітлює результати реформи вищої освіти відповідно до вищеокреслених проблем у дворічний період** від часу набрання чинності новою редакцією Закону «Про вищу освіту» у вересні 2014 р. до вересня 2016 р.

2. Фінансування сфери вищої освіти

За даними Держстату, у 2015 р. сфера вищої освіти отримала від держави 21,1 млрд. грн. (4,9% зведеного бюджету, 1,5% ВВП) [6, с. 4]. Ще близько 10 млрд. грн. надходить у сферу вищої освіти від фізичних та юридичних осіб, передусім у вигляді оплати навчання студентів-контрактників. Таким чином, Україна витрачає на сферу вищої освіти близько 2 % свого ВВП, що є одним із найвищих показників у світі.

З іншого боку, недостатній рівень розвитку української економіки означає, що абсолютні цифри фінансування освітньої сфери є порівняно невисокими. Так, середні витрати на навчання одного студента у 2013 р. становили близько 21,6 тис. грн. (2600 дол. США), що є одним із найнижчих показників у Європі.

В цих координатах йдеться про дві проблеми. Першою є нестача коштів усередині системи вищої освіти. Другою є недостатня ефективність їхнього використання. З огляду на те, що Україна лідирує в світі за часткою фінансування освіти у ВВП та у видатках державного бюджету, проблему нестачі коштів неможливо вирішити шляхом перерозподілу в цю сферу додаткових бюджетних коштів. Навпаки, у 2014-2016 рр. частка видатків держави на освіту демонструє повільне зниження. Додаткових коштів у сфері освіти Україна може очікувати тільки від майбутнього зростання економіки. Інше питання — недостатня ефективність використання коштів, що наявні у системі вищої освіти. Тут йдеться про низку проявів проблеми:

- університети як установи, що мають статус бюджетних, жорстко обмежені бюджетним законодавством щодо напрямів використання наявних у них коштів, у тому числі одержаних як гранти або зароблених самостійно;
- останніми роками держава практично не фінансує капітальні видатки ВНЗ;
- неефективність чинної системи державного замовлення на підготовку фахівців:

- чисельність працівників ВНЗ прив'язується до кількості студентів, що призводить до масових скорочень у системі вищої освіти у зв'язку зі зменшенням кількості абітурієнтів, а також перешкоджає відрахуванню неуспішних студентів;
- обсяги державного замовлення на підготовку фахівців різних спеціальностей визначаються без оцінки реальної потреби в них української економіки;
- можливість навчатися в університеті за рахунок державного бюджету одержують як сильні, так і дуже слабкі абітурієнти (ті, що мають критично низькі бали за підсумками тестів ЗНО);
- значні розбіжності у вартості підготовки спеціалістів однієї й тієї ж спеціальності у різних ВНЗ. Наприклад, «річна вартість підготовки бакалавра права за бюджетні кошти досить суттєво відрізняється в університетах, які підпорядковані різним відомствам: Мін'юст — 20 тис. грн, Фіскальна служба — 30 тис. грн, Мінагро — 31 тис. грн, Мінкультури — 46 тис. грн, Прикордонна служба — 103 тис. грн, Міноборони — 104 тис. грн, СБУ — 115 тис. грн» [10];
- низька ефективність чинної системи стипендіального забезпечення студентства: ця теза доволі часто звучить, проте з дискусій незрозуміло, в чому саме має вияв нестача такої ефективності.

Новий закон про вищу освіту передбачив деякі новації у фінансовому забезпеченні діяльності ВНЗ:

- ВНЗ можуть засновувати «сталі фонди» («ендаументи») — одержані від благодійних чи інших осіб кошти та інші матеріальні засоби, що призначені для інвестування або капіталізації на строк не менше 36 місяців, пасивні доходи від яких використовуються ВНЗ у порядку, визначеному благодійником;
- ВНЗ мають право відкривати свої поточні рахунки не лише у Держказначействі, а й у державних банках, що зменшує контроль за використанням цих коштів та сприяє фінансовій автономії ВНЗ;
- передбачене корегування числа одержувачів академічних стипендій: «Розмір стипендіального фонду вищого навчального закладу повинен забезпечувати виплату академічних стипендій не менш як двом третинам і не більш як 75 відсоткам студентів (курсантів невійськових вищих навчальних закладів) денної форми навчання, які навчаються за кошти державного бюджету, без урахування осіб, які отримують соціальні стипендії» [1, стаття 62, п. 4].

За 2 роки, що минули з часу набрання чинності новим законом про вищу освіту, була прийнята нормативна база, що **дозволяє ВНЗ розміщувати власні надходження на рахунках у державних банках** (див. постанови КМУ від 26.08.2015 р. № 657 та від 02.09.2015 р. № 719). **Жодна інша з наведених фінансових новацій не була реалізована**, оскільки не розроблені та не прийняті необхідні підзаконні акти.

Водночас, у сфері фінансування ВНЗ здійснена низка «точкових» заходів, які сьогодні можна оцінювати як експериментальні. Зокрема, у лютому 2016 р. ВНЗ отримали можливість відраховувати до 20% студентів без скорочення штатної чисельності викладачів. З одного боку, це дозволить відраховувати неуспішних студентів, які навчаються за кошти державного бюджету. З іншого боку, цей крок не вплине на необхідність утримання у стінах університетів студентів-контрактників, оскільки їх відрахування означатиме втрату університетами їхньої плати за навчання.

У 2016 р. проведений експеримент «місце держзамовлення йде за абітурієнтом»: частина місць державного замовлення та відповідне фінансування були перерозподілені на користь тих університетів, у які подали заяви про вступ абітурієнти із вищими балами ЗНО. МОН відзвітував, що в результаті 11 регіональних та 9 столичних ВНЗ, які стали лідерами за залученням додаткових абітурієнтів за цією схемою, збільшили сумарну кількість місць держзамовлення з 18177 до 21713 осіб, або на 19,5% (обчислено за [3]): одержати безкоштовну вищу освіту у провідних ВНЗ України зможе на 3500 абітурієнтів більше, ніж якби цей експеримент не був проведений.

МОН розробив проект зміни всієї системи державного фінансування ВНЗ, який на час підготовки цього тексту проходить доопрацювання та погодження в інших міністерствах. Передбачається, що нова модель фінансування вищої освіти матиме чотири елементи:

1. **Держава фінансуватиме освітню діяльність ВНЗ таким чином:**
 - a. **Базове («блочне») фінансування:** ВНЗ гарантовано отримає від держави на поточний рік 80 % від тієї суми, яку цей ВНЗ одержав минулого року. Це дає змогу ВНЗ планувати свою діяльність на наступний рік.
 - b. **Фінансування за показниками результативності роботи ВНЗ:** додаткові кошти від держави, розмір яких визначатиметься залежно від визначених показників. Коло цих показників є предметом обговорення. За попередньою пропозицією, враховуватимуться конкурс на вступ до ВНЗ, наукова діяльність, наявність капіталомістких (наприклад інженерних) спеціальностей, працевлаштування випускників та ін.
2. Завдяки **соціальному фонду** питання виплати стипендій буде виведене з відома МОН і передане до Мінсоцполітики, що дозволить краще врахувати потреби студентів у стипендіальному забезпеченні.
3. Буде створений окремий **фонд капітальних видатків**, кошти якого спрямовуватимуться на проекти розвитку ВНЗ та капітальні інвестиції. Сьогодні держава практично не фінансує такі видатки.
4. Метою створення **фонду державної цільової підтримки** є забезпечення доступності вищої освіти для мало захищених категорій населення [5].

Відповідно до цього проекту, відбудеться перехід від «державного замовлення на підготовку фахівців» до «державного фінансування діяльності ВНЗ». Це має розірвати жорсткий зв'язок між параметрами «розмір державного фінансування ВНЗ — кількість його студентів — кількість його викладачів», який породжує орієнтацію ВНЗ на кількісні показники діяльності на шкоду якості освіти.

Запровадження такої системи надасть додаткові ресурси «сильним» ВНЗ за рахунок їх перерозподілу від слабших навчальних закладів. Що **створить для слабших ВНЗ ризики необхідності скорочення, припинення діяльності або приєднання до сильнішого ВНЗ** у середньостроковій перспективі 5–7 років після можливого впровадження такої реформи системи фінансування.

Пропозиція Першого заступника голови комітету ВРУ з питань науки і освіти О. Співаковського щодо нового механізму фінансування ВНЗ, що передбачає серед іншого окремі гарантії державного фінансування для регіональних ВНЗ, наскільки нам відомо, наразі не опрацьовується на рівні МОН та інших органів виконавчої влади.

Влітку та у вересні 2016 р. розгорнулася дискусія навколо питання **зміни параметрів системи стипендіального забезпечення студентів**. Як зазначено вище, чинний закон про вищу освіту вимагає, щоб академічну стипендію отримували 65-75% студентів кожного окремого ВНЗ. З одного боку, в масштабах України в цілому ця вимога виконується і так. За даними Держстату [6, с. 44], станом на 1 вересня 2015 р. за державні або комунальні кошти навчалися 664 тис. студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації, 434 тис. з них (або 65 %) одержували академічну стипендію. З іншого боку, навряд чи частка студентів-стипендіатів у кожному окремому ВНЗ строго потрапляла у діапазон 65-75 %. Отже, йдеться про необхідність розробки нових критеріїв, що дають право на одержання академічної стипендії, замість чинного критерію «відсутність академічної заборгованості та середній бал не менше 4,0 за підсумком попередньої сесії». Це завдання не було здійснене.

Інша лінія аргументації про необхідність змінити систему стипендіального забезпечення базувалася на тезі про те, що **державний бюджет України несе високі видатки на виплату стипендій, але ці стипендії недостатньою мірою сприяють доступу до вищої освіти та не заохочують до якісного навчання**. Академічна стипендія у розмірі 825 грн. не може покрити витрати на проживання дитини із села, яка їде навчатися до ВНЗ в обласному центрі. Додаткові 100 грн. підвищеної академічної стипендії не є помітним стимулом до навчання «на відмінно». Студенти-контрактники не можуть одержати стипендіальне заохочення навіть за умови відмінного навчання.

При цьому загальні витрати держави на виплату стипендій достатньо відчутні. 434 тис. студентів-одержувачів **академічної стипендії** сукупно отримують від держави близько **4,3 млрд. грн. на рік** (434 тис. осіб × 825 грн/місяць × 12 місяців), що становить 20 % від загальної суми витрат держави на вищу освіту (4,3 млрд. грн. ÷ 21,5 млрд. грн. × 100%). Ще 24,5 тис. студентів є одержувачами

соціальної стипендії [6, с. 44] (близько 2 тис. грн./місяць), загальні витрати на її виплату становлять до **0,6 млрд. грн.**, або 2,7% від державних видатків на вищу освіту. Отже, **майже 23 % бюджетних видатків на вищу освіту — це виплата стипендій.**

Проект державного бюджету на 2017 р. пропонує виділити на виплату академічних стипендій 2,84 млрд. грн., на виплату соціальних стипендій — 2,98 млрд. грн. Право на одержання соціальної стипендії одержать не лише діти-сироти, але й студенти із малозабезпечених сімей. Академічну стипендію пропонується збільшити (до якої величини — не вказується), а кількість її одержувачів — скоротити [12]. Одержувати академічну стипендію мають лише кращі студенти, тоді як сьогодні її отримують кожені двоє з трьох студентів-бюджетників.

Ризиком цієї пропозиції є перспектива неодержання соціальної стипендії малозабезпеченими студентами унаслідок того, що не будуть вчасно прийняті необхідні для здійснення виплат підзаконні акти або будуть встановлені такі критерії надання права на соціальну стипендію, що їх буде дуже важко виконати з точки зору збору підтверджуючих документів. А скорочення унаслідок цього загальної суми стипендіальних виплат може стати приводом для масштабного невдоволення студентства.

Таким чином, у питанні фінансування вищої освіти України:

- влада вже має достатньо адекватне розуміння наявних проблем;
- у період, що досліджується у цьому документі, запропоновані кілька потенційно цікавих ініціатив, що спрямовані на розв'язання чинних проблем, а також проведено кілька цікавих експериментів;
- водночас, не вжито жодних системних заходів, спрямованих на принципове вирішення існуючих проблем; **період 2014-2016 рр. слід характеризувати як «декларацію про наміри в майбутньому розв'язати фінансові проблеми вищої школи»;**
- слід розуміти, що й за умови реалізації існуючих пропозицій можливості розв'язати наявні фінансові проблеми вищої освіти будуть обмеженими, оскільки Україна вже сьогодні витрачає на цю сферу максимум з того, що може собі дозволити її економіка.

3. Гарантування належної якості вищої освіти

За результатами соціологічного дослідження «Реформування вищої освіти», проведеного в березні 2015 р., понад 36 % респондентів визнали питання вдосконалення якості вищої освіти в Україні як першочергове, а ще понад 50 % — як важливе [2]. Понад 25 % респондентів оцінюють якість вищої освіти в Україні як низьку, понад 50 % — як середню і лише менше 25 % — як високу. Невисока частка іноземних студентів у загальній їх чисельності в Україні (в середньому 2,8 % порівняно із Австрією, Великобританією — 20 %, Францією, Данією, Бельгією — 12 %, Німеччиною, Швецією — 10 %) також свідчить про низький рейтинг вітчизняної вищої освіти. Загалом, неналежна якість вітчизняної вищої освіти призводить до тотальної недовіри суспільства до цього важливого інституту, до падіння його престижу, відтоку талановитої молоді та викладачів за кордон, але водночас до тривалого функціонування вищої освіти як системи амортизації (пом'якшення) безробіття як серед студентів, так і викладацького складу. **Наявний корпоративний опір цієї системи радикальним реформам в контексті наближення до стандартів Європейського простору вищої освіти.**

Стратегія реформ щодо гарантування належної якості вищої освіти спрямована на забезпечення та перманентне поліпшення якості вітчизняної вищої освіти, яка має відповідати рекомендаціям і стандартам ЄПВО, враховувати кращі світові практики, сприяти досягненню відповідності освітньої системи вимогам та потребам суспільства й особистості.

У цьому контексті виникає кілька проблем.

- По-перше, вітчизняна система вищої освіти функціонує ізольовано від інтересів роботодавців, які практично не залучені як до розробки навчальних програм ВНЗ, так і до професійного навчання студентів практиці роботи із подальшим їх працевлаштуванням за профілем.
- По-друге, відсутня мотивація самих студентів та викладачів до системних змін, які б

стимулювали підвищення якості (стандарти вищої освіти плануються до громадського обговорення на 2016-2017 н.р., а стандарти академічної доброчесності лише розробляються; практично ж відсутня академічна свобода у вітчизняних ВНЗ стає бар'єром для креативних змін).

- По-третє, формальні вимоги до якості (наприклад програми «антиплагіат», публікації статей у SCOPUS чи WoS, сертифікати про міжнародні стажування) лише сприяли появі на ринку освітніх послуг нових гравців, які за гроші **імітаторів** «працюють» всупереч головній ідеї реформ (т.з. міжнародні стажування без виїзду в зарубіжний ВНЗ, публікації у платних низькосортних журналах, сертифікати за участь у подеколи фіктивних конференціях, які проходять у дистанційному форматі).
- По-четверте, оскільки практично до 85% коштів ВНЗ України отримують завдяки наявній кількості студентів, від яких напряду залежить й кількість ставок професорсько-викладацького складу, то **відрахування студентів за неуспішність стає практично неможливим**. В таких умовах розвивається академічна недоброчесність, оскільки інтереси у «кількості» вищої освіти домінують над інтересами у її якості («продаж дипломів», «продаж наукових ступенів»).
- По-п'яте, повністю ігнорується репутація як особливий вид капіталу більшості ВНЗ України, яка, тим не менш, високо цінується у ЄПВО (винятками є Український католицький університет, Київська школа економіки та іще кілька ВНЗ України переважно приватної форми власності). Так, досить часто працівники університетів та студенти вболівають за форму самого диплому про вищу освіту, а не за його змістове наповнення.

Усе це в сукупності призводить до «голосування ногами» конкурентоздатних студентів та викладачів, які обирають навчання та роботу закордоном (так, за 2010-2015 рр. кількість українських студентів лише у польських ВНЗ зростає у 10 разів із 3,5 тис. до 34 тис. осіб), обурення станом вищої освіти тими, хто бажає підвищення її якості, але знаходиться у відносній меншості, і постійної імітації освіти і науки більшістю тих, хто не бажає жодних змін.

Для розв'язання цього комплексу проблем у рамках нового Закону «Про вищу освіту» передбачено [11]:

1. Передання функцій МОН із акредитації та ліцензування ВНЗ до нової інституції (НАЗЯВО) та акредитованих ним незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.
2. Створення умов для формування якісного складу НАЗЯВО, спроможного відновити довіру до вищої освіти та формувати нову її якість в Україні.
3. Напрацювання методичної бази та надання практичної допомоги ВНЗ у створенні внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти.
4. Інтеграція НАЗЯВО та незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти до європейських структур та мереж забезпечення якості вищої освіти, впровадження міжнародних компонентів у систему оцінювання та моніторингу вищої освіти, просування міжнародної акредитації, використання можливостей бенчмаркінгу для підвищення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.
5. Розробка стандартів вищої освіти за активної участі усіх стейкхолдерів тощо.

Проте за два роки, що минули з моменту набрання чинності новим Законом «Про вищу освіту», більшість цих новацій реалізовано не було:

- Склад НАЗЯВО, обраний нібито за демократичними процедурами голосування, не відповідає жодним стандартам якості та доброчесності (до складу цього органу увійшли особи, у наукових публікаціях та дисертаційних дослідженнях яких виявлений масштабний плагіат; стосовно плагіату одного з членів НАЗЯВО вже поданий судовий позов). Тому НАЗЯВО почне свою роботу, маючи від початку негативну репутацію, що підриває довіру до його майбутніх рішень.
- Внутрішні системи якості, запроваджені у багатьох ВНЗ, функціонують переважно «на папері», оскільки університетська спільнота більшості державних ВНЗ чинить опір якості вищої освіти, що загрожує кількісним параметрам (кількість відрахованих неуспішних студентів,

- випускників, скорочених викладацьких ставок).
- Більшість професорсько-викладацького складу виявились не готовими до конкуренції в освітній сфері, пропонування авторських курсів, викладання іноземними мовами, проходження «міжнародного фільтру» публікацій у якісних журналах, продукування ідей на гранти та проектної роботи.

Посилює проблему й тривала ізоляція вітчизняних фахівців від досягнень світової освіти й науки, бар'єрами чого виступали низький інтерес до вивчення іноземних мов (адже більшість нового наукового та освітнього матеріалу в світі публікується саме англійською), відсутній досвід роботи у міжнародних проектах та командах (оскільки довіру іноземних партнерів потрібно завойовувати роками), ефект інерції та тиск звичних традицій.

Таким чином, у питанні забезпечення якості вищої освіти України:

- ідея прогресивних реформ у європейському векторі щодо створення незалежного органу контролю якості освіти на сьогодні зазнала фіаско через втрату довіри до НАЗЯВО ще на етапі формування його складу, до якого увійшли переважно особи, далекі від стандартів академічної доброчесності;
- ініціативи та експерименти із створенням внутрішньої системи забезпечення якості в окремих ВНЗ України поступово реалізуються, однак це відбувається за значного опору самої академічної спільноти, яка виявилась не готовою працювати на якість на шкоду кількості;
- не вжито жодних системних заходів, спрямованих на викорінення проявів академічної недоброчесності, розробки процедури позбавлення наукових ступенів та вчених звань за плагіат з боку МОН України, без чого неможливе очищення системи;
- ще не розпочатий процес утворення недержавних незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, які надаватимуть ВНЗ експертну допомогу із питань забезпечення якості, акредитації освітніх програм.

4. Розвиток академічної автономії

Університети є одним із найважливіших центрів концентрації та збільшення інтелектуального потенціалу суспільства. Академічна свобода належить до цінностей, що необхідні для успішної реалізації цієї місії. Якщо ця теза в успішних країнах не потребує доведення, то у нашій державі цінності академічної свободи, академічної автономії реалізуються вкрай обмежено. Україна успадкувала від СРСР практику регламентації «центром», столицею, міністерством багатьох академічних аспектів діяльності ВНЗ, таких як переліки навчальних дисциплін, що їх мають опанувати студенти будь-якої спеціальності, правила набору студентів, особливості найму професорського складу, централізована система присудження наукових ступенів та вчених звань і багато іншого.

Від 2014 р. започатковані зміни, спрямовані на розширення автономних академічних прав ВНЗ. Найбільш вагомою новацією стало ухвалення узгодженого із міжнародною класифікацією **нового переліку спеціальностей**, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (постанова КМУ від 29.04.2015 р. № 266). Розпочалася розробка **нових стандартів вищої освіти** за цими спеціальностями. Ухвалена нова методика розробки освітніх стандартів, за якою вони мають містити перелік компетентностей, якими має володіти випускник програми певного рівня вищої освіти за певною спеціальністю. Водночас, до цих стандартів відтепер не можна включати назв конкретних дисциплін, що їх необхідно викладати студентам певної спеціальності (як це було раніше). Підготовка нових стандартів вищої освіти розпочата у 2016 р., вона має бути завершена до 2017 р. включно. Відповідність змісту освіти у ВНЗ вимогам стандартів ВО буде одним із **критеріїв внутрішньої та зовнішньої оцінки якості освіти**.

Ці новації **розширюють автономні права ВНЗ щодо:**

- розробки нових програм підготовки фахівців: ВНЗ одержали право створювати будь-які власні освітні **спеціалізації** в межах ліцензованих ними спеціальностей;
- змістовного наповнення освітньої спеціалізації: більше немає затвердженого міністерством переліку обов'язкових, нормативних дисциплін, які мають опанувати студенти певної

спеціальності.

Варто виділити **такі особливості та проблеми, пов'язані із впровадженням цих новацій:**

- під загрозою опинилася наявність дисциплін гуманітарного спрямування у програмах підготовки бакалаврів будь-якої спеціальності, що викликало протести викладачів відповідних предметів (філософія, фахова українська мова, історія та ін.). Аби пом'якшити цю проблему, МОН рекомендував ВНЗ при розробці навчальних планів на 2015/2016 навчальний рік забезпечити викладання таких дисциплін в обсязі не менше 12 кредитів ЄКТС (лист МОН № 1/3-120 від 11.03.2015 р.). У 2016 р. про цю проблему забули;
- до нового переліку затверджених урядом «ширших» спеціальностей не потрапила значна частина «вужчих» попередніх спеціальностей підготовки фахівців, що ставить під загрозу збереження останніх. Окремі кафедри фактично опинилися під загрозою знищення, якщо ВНЗ вирішить не пропонувати студентам їх «стару спеціальність» як «нову спеціалізацію». На цю проблему першими вказали викладачі «старої» спеціальності «міжнародне право» київського Інституту міжнародних відносин. Також зникнення загрожує таким спеціальностям, як географія та педіатрія;
- до науково-методичних комісій із підготовки стандартів вищої освіти практично не залучено представників роботодавців, унаслідок чого стандарти орієнтуватимуться більшою мірою на наявні у ВНЗ традиції підготовки за певною спеціальністю, аніж на наближення змісту освіти до вимог ринку праці;
- винесені на громадське обговорення проекти нових стандартів вищої освіти носять інтерпретаційний характер, що, з одного боку, цілком відповідає курсу на академічну автономію, а з іншого — породжує ризики майбутньої взаємодії із НАЗЯВО у контексті тлумачення компетентностей, які забезпечуватимуть ті чи інші дисципліни;
- частина членів науково-методичних комісій з підготовки стандартів вступали у ці робочі групи із наміром зафіксувати у стандартах певні нормативні дисципліни. Коли вони дізнавались про те, що такої можливості більше не передбачено, вони втрачали мотивацію до цієї роботи;
- новий перелік спеціальностей поширюється також на підготовку наукових кадрів — докторів філософії та докторів наук. Організація захистів дисертацій за новими спеціальностями вельми проблематична (див. [4, п. 3.3]);
- компетентнісний підхід важко «приживається» на ґрунті українських ВНЗ. Так, розробники освітніх програм воліють не адаптувати ці програми для того, аби вони сприяли опануванню певних компетенцій, а механічно фіксувати у документах, що існуюча програма, чинні набори дисциплін (нібито) розвивають усі необхідні компетентності. Інша невирішена проблема: перезарахування дисциплін, опанованих в іншому ВНЗ в рамках програм академічної мобільності: за логікою, мають перезараховуватися набуті компетентності, а проте чинна нормативна база дозволяє перезараховувати тільки конкретні опановані навчальні дисципліни (які відрізняються у різних ВНЗ, у т.ч. в іноземних університетах).

Здійснені й інші кроки, спрямовані на розширення академічної автономії ВНЗ:

- скасована необхідність одержання грифу МОН (підтвердження про належну якість) на навчальні видання ВНЗ, такі як підручники та навчальні посібники;
- ВНЗ та наукові установи одержать право самостійно присвоювати наукові ступені за підсумками захисту дисертацій, підготовлених за новими правилами здобуття звання доктора філософії (ця норма вже закріплена у законі про вищу освіту, але ще не відображена у підзаконних актах);
- затверджене положення про академічну мобільність учасників освітнього процесу (постанова КМУ від 12.08.2015 р. № 579), відповідно до якої викладачі отримали змогу виїжджати на стажування закордон, оформлюючи цю подорож як службове відрядження. Раніше викладачам для цього було необхідно брати відпустку;
- ВНЗ самостійно здійснюють нострифікацію (визнання еквівалентності українським вимогам) дипломів своїх співробітників, студентів, аспірантів, докторантів, одержаних у закордонних закладах освіти.

Ці кроки, спрямовані на розширення академічної автономії, слід вважати достатньо адекватними. Для того, аби навчальні заклади почали повною мірою використовувати ці можливості, необхідний певний час. Дальші напрями розширення академічної свободи усередині ВНЗ залежатимуть від ступеня сприйняття академічної свободи як цінності освітньою спільнотою. Проблема академічної автономії також тісно пов'язана із розвитком конкурентних відносин між ВНЗ, формуванням і збільшенням їх репутаційного капіталу, зниженням ступеня державного регулювання сфери вищої освіти в цілому.

5. Забезпечення доступу до вищої освіти.

Право на вищу освіту закріплено у Конституції України, у ст. 53 якої зазначено, що «громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі в межах стандартів вищої освіти, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень громадянин здобуває вперше», «громадяни вільні у виборі форми здобуття вищої освіти, вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності», а також «громадяни України, які не завершили навчання за кошти державного або місцевого бюджету за певним ступенем освіти, мають право повторно безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних закладах за тим самим ступенем освіти, за умови відшкодування до державного або місцевого бюджету коштів, витрачених на оплату послуг з підготовки фахівців, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

Поняття «доступність освіти» означає створення державою можливостей для реалізації права людини на освіту. З часів здобуття Україною незалежності і **до запровадження обов'язкового ЗНО при вступі до ВНЗ право громадян на вищу освіту реалізовувалось переважно через корупційні механізми вступу.** Подеколи вступ на контрактну форму навчання супроводжувався хабарництвом. ЗНО суттєво підірвало корупційну складову вищої освіти при вступі на перший курс бакалаврату.

Проте залишились «лазівки» для аналогічного зловживання при вступі на магістерські та PhD-програми, а також при вступі випускників коледжів на другий-третій курс бакалаврату. У багатьох ВНЗ України поширені випадки, коли випускники бакалаврських програм, навіть відмінники у навчанні, змушені сплачувати 60-70% офіційної вартості навчання за програмою у вигляді хабаря для того, щоб бути зарахованими на бюджетне місце і частину сплаченої суми повертати у вигляді стипендії, зменшуючи таким чином свої майбутні витрати. Що дорожча вартість навчання у ВНЗ, що престижнішою є спеціальність, то, зрозуміло, вищий розмір хабаря при вступі у магістратуру. Варіантом розв'язання цієї проблеми вважається запровадження ЗНО для бакалаврів з іноземної мови, які мають намір продовжити навчання на магістерських студіях, хоча аналогічні практики у європейських країнах відсутні. Однак таке нововведення у 2017 р. за об'єктивної оцінки рівня знань студентів іноземної мови, вивченню якої у багатьох вітчизняних ВНЗ приділяється незначна увага й досі, може спричинити тотальне скорочення кількості магістрів та професорсько-викладацького складу за теперішніх норм співвідношення студентів та викладачів.

Військовий конфлікт на Сході України та окупація Криму змусили МОН України реагувати на нові виклики, отже у 2016 р. працювало 12 освітніх центрів «Крим-Україна» та 28 освітніх центрів «Донбас-Україна», через які **за спрощеною процедурою вступу** було прийнято до ВНЗ України 153 та 855 осіб відповідно [15]. Однак якщо враховувати, що велика кількість абітурієнтів із окупованих територій вступали у ВНЗ за результатами ЗНО на загальних підставах, то цифра виявиться набагато більшою (так, із загальної кількості учасників ЗНО 2016 р. у понад 267 тис. осіб 4,2% – з Донецької області, 1,6% – з Луганської).

Вступна кампанія 2016 р. відбувалася із дотриманням конституційного права громадян на вищу освіту:

- **було скасовано позаконкурсний прийом та цільове замовлення**, що поставило абітурієнтів у рівні умови (виняток становили особи з інвалідністю різних категорій);
- **частково запроваджено адресність держзамовлення (принцип «місце йде за вступником»);**
- впроваджено електронну подачу документів, що ліквідувало черги та надмірні транспортні витрати абітурієнтів. Електронна система, проте, працювала із значними збоями, більшість

- часу була перевантажена і недоступна, що спричинило до незручностей;
- реалізовано експеримент зі вступу в магістратуру 10 ВНЗ за спеціальністю «правознавство» за результатами ЗНО тощо.

Чимало регіональних ВНЗ через «низьку якість» абітурієнтів, які туди вступають, недоотримали бюджетні місця. Однак, як свідчать численні опитування, проведені у ВНЗ Тернопільської, Волинської, Рівненської, Черкаської, Херсонської, Одеської областей, в багатьох із них відбулося зростання кількості студентів-першокурсників завдяки вступу на контрактну форму навчання.

Результати ЗНО у 2016 р. із трьох предметів (математика, історія України, українська мова) наведені в **таблиці 1**. Незважаючи на репутаційний удар по системі ЗНО у зв'язку із викриттям абітурієнтів, несправедливо зарахованих у ВНЗ України за підробними балами (за інформацією Генпрокуратури, за період з 2008 по 2015 рік було змінено результати 2 тис. абітурієнтів, у т.ч. орієнтовно 200 осіб за 2014-2015 рр.), ця частка є мізерною (близько 0,1%) порівняно із тією кількістю учнів, які на основі результатів справедливого і неупередженого оцінювання мають змогу конкурувати за бюджетне місце в обраному ВНЗ. До того ж, МОН та деякі ВНЗ вчасно і правильно відреагували на ситуацію: введення електронних ключів доступу до системи із обмеженим спектром дій, відрахування студентів після відповідних судових рішень.

Табл. 1. Державна підсумкова атестація у 2016 р. [9]

	Українська мова	Історія України	Математика
Початковий рівень	13,2%	5,8%	10,1%
Середній рівень	31,1%	59,2%	43,4%
Достатній рівень	35,1%	25,0%	33,3%
Високий рівень	20,6%	10,0%	13,2%

Отже, у питанні забезпечення доступу до вищої освіти:

- законодавець, МОН, а також органи прокуратури адекватно оцінюють наявний стан проблем та намагаються оперативно реагувати на ситуацію, що склалася, забезпечуючи гарантії доступу до вищої освіти різним категоріям населення через конкурентні механізми;
- водночас, існуючі корупційні механізми при вступі на магістерські та PhD програми, а також при вступі на другий-третій курс після коледжів, не дозволяють говорити про розв'язання проблеми доступу до вищої освіти в Україні на інших її рівнях, ніж вступ на перший курс бакалаврату по завершенні середньої школи;
- за умови запровадження ЗНО для бакалаврів з іноземної мови при вступі на магістерські програми ВНЗ очікує суттєве скорочення як магістрів, так і професорсько-викладацького складу, оскільки значна частина випускників бакалаврату не зможе скласти незалежний, об'єктивний тест із іноземної мови та втратить унаслідок цього право вступати до магістратури.

6. Інтеграція України до європейського освітнього та дослідницького простору

Університети світового рівня вирізняються домінуванням дослідницької складової їхньої діяльності. Ці заклади отримують переважну більшість коштів за науково-дослідні розробки. Вітчизняні ВНЗ практично повністю залежать від фінансування за рахунок контингенту студентів. І хоча винятково дослідницькі контракти у світі є досить короткостроковими і не гарантують вченому перманентного доходу від його наукової роботи, усе ж поряд із освітньою діяльністю вони стають додатковим джерелом фінансування та посилення конкурентних переваг на міжнародному ринку освітніх послуг. Публікаційна активність окремих вчених, навчання студентів на основі результатів досліджень сприяють розвитку департаментів, інститутів та окремих ВНЗ, що знаходить відображення у міжнародних рейтингах та залучає додаткові кошти в цю галузь. Міжнародна мобільність студентів та

викладачів, спільна робота у міжнародних командах, міжкультурні комунікації створюють креативне середовище, в якому продукуються нові ідеї, розробки, чого так бракує вітчизняній системі вищої освіти.

Стратегія реформ щодо інтеграції вищої освіти і науки у європейський академічний простір полягає у розвитку дослідницької та інноваційної діяльності вітчизняних ВНЗ, реалізації викладання та навчання на основі результатів наукових досліджень, розвитку докторських програм, що загалом підвищуватиме актуальність змісту вищої освіти та рівня дослідницької компетентності студентів.

У досягненні цього ми бачимо кілька ключових проблем:

- По-перше, з метою розширення можливостей міжнародних контактів освітян і науковців України МОН впроваджує вимогу щодо наявності сертифікатів на знання іноземних мов на рівні не нижчому за B2. Без належного ресурсного забезпечення виникає проблема того, що у багатьох ВНЗ влаштовуються добровільно-примусові платні курси із вивчення мов із отриманням внутрішніх сертифікатів, які лише засвідчують лояльність персоналу ВНЗ до свого керівництва, яке влаштовує такі речі, але не забезпечують отримання знань та навичок, що сприятимуть у подальшому особистому розвитку. Сьогодні активно дебатуються перспективи скасування цієї вимоги.
- По-друге, брак коштів у вітчизняних ВНЗ не дозволяє оформлювати передплату на міжнародні журнали іноземними мовами, які є переважно платними, а отже стають недоступними для професорсько-викладацького складу та студентів.
- По-третє, авторські курси, розроблені на основі власних досліджень, в Україні практично не практикуються і не підтримуються адміністраціями ВНЗ з огляду на недовіру до усього нового та прогресивного, побоювання втрати контролю та страх реальної конкуренції між імітаторами науки та справжніми вченими не на користь перших.
- По-четверте, формальні вимоги про проходження міжнародних стажувань сприяють переважно «науковому туризму».
- По-п'яте, необізнаність адміністрації багатьох ВНЗ про принципи, специфіку, сучасні вектори наукової роботи світових ВНЗ, основи фандрайзингу посилює у вітчизняних реаліях лише імітацію науки, а низька мобільність викладачів через брак ресурсів та мотивації, а також частий спротив керівництва, не допомагає розв'язати ці проблеми.

Вказані проблеми **формалізують дослідницьку компоненту у вітчизняних ВНЗ без її наповнення реальним змістом.**

У контексті реалізації стратегії на інтеграцію із європейським академічним простором було **прийнято кілька ключових документів:**

- 26 грудня 2015 р. прийнятий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», що дозволило визначити правовий статус суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, державні гарантії соціально-правового статусу вчених, наукових працівників, форми і методи управління в науковій сфері. Проте проблеми з фінансуванням досліджень, наявні обмеження на використання бюджетних коштів залишаються актуальними.
- 12 серпня 2015 р. прийнята Постанова КМУ № 579 «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність». В ній встановлено порядок організації програм академічної мобільності для учасників освітнього процесу вітчизняних вищих навчальних закладів на території України чи поза її межами та учасників освітнього процесу іноземних вищих навчальних закладів на території України. Також виділено основні види (внутрішня, міжнародна, ступенева, кредитна) та форми (мовне стажування, наукове стажування, навчання за програмами мобільності, участь у спільних проектах, викладання, наукове дослідження, підвищення кваліфікації) академічної мобільності. Важливим досягненням цього процесу стало чітке визначення періоду академічної мобільності для працівників ВНЗ для захисту порушених прав, адже для України не є дивним розірвання контракту із працівником, який поїхав на тривале, на думку адміністрації ВНЗ, стажування. Так, п. 15 Постанови гарантує, що за працівниками, які перебувають на програмах міжнародної мобільності, зберігається основне місце роботи у вітчизняному вищому

навчальному закладі до одного року. Оплата праці відповідно до законодавства за основним місцем роботи зберігається на строк до шести місяців, якщо вона не передбачена програмою академічної мобільності. Однак часто адміністрація ВНЗ й надалі чинить явний чи неявний опір академічній мобільності (переважно викладачів), прикриваючись недоцільністю перерозподілу навчального навантаження.

Таким чином, у питанні інтеграції вищої освіти України у європейський дослідницький та освітній простір:

- МОН адекватно розуміє наявну проблему, однак якість науково-технічного та освітнього потенціалу України не відповідає європейським стандартам, оскільки довгий період часу в Україні наука та освіта переважно імітувались, бракувало реальної кооперації університетів, інститутів з іноземними партнерами на базі виконання комплексних інноваційних проектів та програм;
- за період 2014-2016 рр. було прийнято та розпочато імплементацію важливих нормативно-правових документів, які спрямовані на розв'язання проблеми інтеграції вітчизняної освіти і науки до європейського дослідницького простору;
- не вжито системних заходів, спрямованих на формування нових вимог до дослідницьких публікацій, підвищення мотивації професорсько-викладацького складу ВНЗ до оприлюднення результатів наукових досліджень у міжнародних наукометричних базах, стимулювання спільних дослідницьких програм із іноземними партнерами тощо;

7. Висновки та рекомендації для дальшої державної політики щодо вищої освіти

Сьогоднішні реформи у сфері вищої освіти України прагнуть віднайти вирішення таких існуючих проблем цієї сфери, як її неоптимальне фінансування, відсталість українських процедур забезпечення якості вищої освіти від сучасних європейських практик, високий рівень фінансової, дослідницької, навчальної несамостійності ВНЗ, значна їхня залежність від органів влади (передусім від МОН, Міністерства фінансів України, Державного казначейства України) у вирішенні питань поточного та стратегічного управління власною діяльністю. На сьогодні здійснені відчутні заходи із надання університетам академічної автономії, забезпечення чесних умов вступу абітурієнтів до бакалаврату. Питання фінансової автономії, неналежної системи забезпечення якості вищої освіти ще не вирішені, але заходи із розв'язання цих проблем вже активно розробляються, вони реалізовуватимуться у найближчі два-три роки.

Водночас, **деякі системні проблеми української вищої школи залишаються поза увагою державної освітньої політики.** До них належать зокрема:

- **Епідемія плагіату**, що охопила всі ланки вищої освіти, починаючи із будь-яких видів письмових навчальних робіт студентів і закінчуючи підручниками, науковими статтями, монографіями, дисертаційними дослідженнями. Наявні несистематичні спроби зімітувати вирішення цієї проблеми шляхом впровадження в окремих ВНЗ комп'ютерних систем із виявлення плагіату (які не забезпечують виявлення багатьох видів плагіату, наприклад прямого перекладу з іншої мови), але питання виявлення та подолання **причин** масового плагіату не порушує практично ніхто.
- **Неможливість забезпечення стабільно високої якості вищої освіти для всіх студентів кожного ВНЗ унаслідок її масовізації:** в Україні студентами стають більше 80 % випускників середніх шкіл. Більшість з них не мають або здібностей, або бажання, або побутових можливостей до якісного навчання. Водночас, практика масового відрахування студентів із ВНЗ через їх неналежне навчання в Україні відсутня, більшість студентів одержує дипломи, що нівелює їхню цінність.
- **Корумпованість окремих ланок вищої освіти.** МОН взяв за правило ігнорувати будь-які звернення про випадки корупції (оскільки це питання не належить до його компетенції) і переадресовувати їх правоохоронним органам. Останні, своєю чергою, мляво реагують на подібні повідомлення, оскільки вони не становлять для силових органів значного інтересу. Окремим фактором цієї проблеми є стійкі корупційні традиції у низці ланок вищої освіти

(наприклад у процедурах захисту дисертацій), через які жертви корупції вважають за краще «не виносити сміття із хати» та не звертатися до правоохоронців.

- **Низька оплата праці науково-педагогічних працівників**, що не відповідає набутій ними кваліфікації.

Стосовно до проблем, висвітлених у цьому документі, вважаємо за необхідні такі подальші кроки.

А) Щодо фінансування сфери вищої освіти:

- ВНЗ (в особі Спільки ректорів ВНЗ України) спільно із МОН та Міністерством фінансів доцільно вивчити питання відмови державних ВНЗ від статусу бюджетної установи, що дасть їм змогу розширити можливості залучення та використання фінансових коштів із різних «нетрадиційних» джерел (спонсорська допомога, гранти, приватні інвестиції, формування сталих фондів-ендаументів та ін.). Для цього необхідно дослідити переваги та ризики цього кроку, розробити заходи із зниження останніх, передбачити законодавчий механізм переходу ВНЗ від статусу бюджетної установи до статусу державного підприємства.
- При розробці та на стадії реалізації нової системи державного фінансування вищої освіти МОН та інші органи, яким підпорядковані державні ВНЗ, мають передбачити першочергове фінансування «сильних» українських ВНЗ, які мають потенціал входження до кола університетів-лідерів Східної Європи, за рахунок поступового зменшення державної підтримки ВНЗ, що надають нижчий рівень підготовки. В умовах низького рівня розвитку української економіки чинна політика держави щодо більш-менш рівномірно низького фінансування кожного державного ВНЗ не має перспектив.
- Ті чи інші майбутні зміни системи фінансування ВНЗ (скасування державного замовлення, впровадження блочного фінансування тощо) необхідно здійснювати, враховуючи необхідність спрямування коштів на капітальні видатки університетів (ремонт, оновлення навчального і дослідницького обладнання тощо).

Б) Рекомендації щодо подальшої державної політики у питанні підвищення якості вищої освіти виходять із таких міркувань:

1. Повноваження із формування системи забезпечення якості вищої освіти в Україні, погодження стандартів якості вищої освіти, акредитації освітніх програм та спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій чинний закон про вищу освіту покладає виключно на НАЗЯВО [1, статті 13, 18]. Цей орган після де-факто повноцінного початку своєї діяльності наприкінці 2016 — на початку 2017 рр. стане головним органом із розробки та реалізації державної політики щодо забезпечення якості вищої освіти.
2. Керівні особи МОН неодноразово підкреслювали, що МОН після початку повноцінної діяльності НАЗЯВО більше не виконуватиме функцій цього нового органу.
3. Також неодноразово лунали заяви про незалежність НАЗЯВО від МОН. Проте ця теза не відповідає дійсності. Зокрема, Статут НАЗЯВО фіксує пряму фінансову та кадрову залежність цього органу від міністра освіти і науки: «Кошторис, план асигнувань загального фонду бюджету, штатний розпис Національного агентства на відповідний рік та зміни до них затверджує Міністр освіти і науки» (п. 6 Статуту НАЗЯВО, затвердженого постановою КМУ від 27.07.2016 р. № 531). Існують й неформальні канали впливу МОН на НАЗЯВО через тих членів НАЗЯВО, що обрані до його складу виключно завдяки сприянню очільників МОН.
4. НАЗЯВО на час написання цих рекомендацій ще не має жодної позитивної репутації, яку він не міг набути, оскільки ще не розпочав свою діяльність. Водночас, він вже має значну негативну репутацію, спричинену скандалами у 2014-2016 рр., які унеможливили своєчасний початок його діяльності, а також недоброчесною академічною репутацією окремих чинних членів НАЗЯВО (серед них — особи із українофобськими поглядами, особи, у наукових статтях та дисертаціях яких виявлений плагіат, особи, які у минулому сприяли захисту недоброчесних дисертаційних досліджень, представники «попередньої влади», які не підпали під люстрацію).
5. НАЗЯВО матиме низьку інституційну спроможність активно впливати на освітню політику України через нестачу репутаційних, людських та матеріальних ресурсів. НАЗЯВО складається із 25 осіб-членів

НАЗЯВО (тільки Голова НАЗЯВО і 4 його заступники є штатними співробітниками цього органу), гранична чисельність працівників НАЗЯВО становить 67 штатних одиниць (постанова КМУ від 27.07.2016 р. № 567). Цей орган станом на жовтень 2016 р. не має виділеного приміщення. Його бюджет на 2016 р. затверджений на рівні близько 2 млн. грн. на рік. На 2017 р. пропонується профінансувати НАЗЯВО з державного бюджету на 4,5 млн. грн., чого явно недостатньо для ефективної діяльності.

Ці міркування означають, що:

- НАЗЯВО у ближчі 2-3 роки не зможе самостійно, без зовнішнього впливу ініціювати створення якісно нових, сумісних із сучасною європейською практикою правил і процедур задля забезпечення належної якості вищої освіти, впровадження норм академічної доброчесності, подолання епідемії плагіату. Особливо не варто сподіватися одержати від НАЗЯВО такі пропозиції, що «лампатимуть» існуючі неефективні, корупційні українські норми, традиції, практики у відповідній царині.
- Інші державні органи України також не братимуть на себе цю роботу.

Тому, аби відкрити шлях до наближення української системи забезпечення якості вищої освіти до європейської, **Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, комітет ВРУ з питань науки і освіти** (органи, із якими координуватиме свою роботу НАЗЯВО) **мають взяти на себе виконання таких завдань:**

- Забезпечення **вступу НАЗЯВО до Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти**, впровадження розроблених під егідою цієї Асоціації правил і процедур забезпечення якості вищої освіти.
- Реалізація у питанні акредитації освітніх програм ВНЗ принципу уникнення конфлікту інтересів учасників акредитаційного процесу, за яким:
 - НАЗЯВО акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [1, стаття 18, пункт 1, підпункт 10] (далі — **незалежні агенції**);
 - акредитовані незалежні агенції надають ВНЗ консультативну підтримку з питань забезпечення якості вищої освіти, проводять акредитацію освітніх програм, видають ВНЗ свій висновок про акредитацію;
 - НАЗЯВО розглядає та затверджує висновки незалежних агенцій, на їх підставі видає ВНЗ свідоцтва про акредитацію їхніх освітніх програм;
 - **НАЗЯВО не має права самостійно приходити у ВНЗ і проводити його перевірку.**

Останнє положення прямо не передбачене чинним українським законодавством. Проте воно безпосередньо впливає із вимоги п. 3.2 чинної (від 2015 р.) редакції Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Україна повинна керуватися цим документом у питанні забезпечення якості відповідно до взятих на себе зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію із Європейським Союзом [14, додаток XLII]. Пункт 3.2 зазначених Стандартів і рекомендацій встановлює, що «Агенції повинні мати належну правову основу та бути офіційно визнані з боку компетентних державних органів як такі, що відповідають за зовнішнє забезпечення якості. <...> Зокрема, коли зовнішнє забезпечення якості здійснюється з метою [державного] регулювання, навчальні заклади повинні мати гарантію того, що висновки, одержані в результаті цього процесу, будуть визнані в межах системи вищої освіти державою, стейкхолдерами та громадськістю»¹ [16, р. 2]. Що означає, що держава (НАЗЯВО) має гарантувати визнання висновків акредитованих незалежних агенцій в офіційних цілях, зокрема у рамках процедур ліцензування й акредитації освітніх програм.

- У найближчі кілька років, які необхідні для того, аби перейняти відповідний досвід, слід

¹ Переклад Є. Ніколаєва, оскільки доступний за інтернет-посиланням <https://goo.gl/kqMJoi> переклад цього документа українською містить у вказаному пункті неточності порівняно із англійським оригіналом.

залучити до роботи із зовнішнього забезпечення якості вищої освіти в Україні європейські незалежні агенції, висновки яких прийматиме НАЗЯВО. Адже українських незалежних агенцій ще не існує і в Україні бракує фахівців із практичним досвідом зовнішньої оцінки якості вищої освіти за європейськими процедурами, які необхідно впровадити нашій державі. Низка ВНЗ вже сьогодні заради підвищення власної репутації проводить міжнародну акредитацію окремих освітніх програм, незважаючи на те, що ця акредитація поки що не відіграє жодної ролі у правовому полі України.

Інші необхідні заходи з підвищення якості вищої освіти в Україні:

- Слід **розвивати репутаційний капітал ВНЗ** так, аби, наприклад, прояви академічної недоброчесності (зокрема плагіат у студентських роботах, підручниках і дисертаціях) негативно впливали на репутацію ВНЗ в освітньому середовищі, знижували можливості залучення ним фінансових ресурсів, а покращення якості освіти розширювало їх. Поштовх до цього мають надати як провідні українські ВНЗ, так і профільне міністерство; окремі елементи урахування репутаційних факторів слід закріпити в Законі «Про вищу освіту» (наприклад, знижуючи бюджетне фінансування ВНЗ, у яких виявляють непоодинокі факти плагіату, але підвищуючи його для тих ВНЗ, що успішно проходять акредитацію освітніх програм провідними незалежними агенціями якості). Відповідні положення необхідно передбачити у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування вищої освіти (щодо економічних відносин у сфері вищої освіти)», що його на час написання цього документу готує МОН.
- Оприлюднення кожним ВНЗ політики забезпечення якості, що виступає частиною стратегічного управління ВНЗ (на виконання європейських Стандартів та рекомендацій з якості вищої освіти [16, пункт 1.1]). Передумовою цього кроку є розвиток культури якості, в межах якої усі сторони повинні брати на себе відповідальність за якість та долучатися до її забезпечення на всіх рівнях установи. Така політика підтримує:
 - організацію системи забезпечення якості;
 - відповідальність усіх сторін за її забезпечення;
 - академічну чесність та свободу;
 - запобігання проявам нетолерантності чи дискримінації проти викладачів та студентів;
 - залучення максимальної кількості стейкхолдерів до забезпечення якості освіти.
- Включення дослідницьких компетентностей в освітні стандарти на всіх рівнях вищої освіти (відповідальна — науково-методична рада МОН за погодженням із НАЗЯВО; слід внести зміни до Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти, затверджених наказом МОН від 01.06.2016 р. № 600).
- ВНЗ в рамках наданих їм автономних прав самостійно формувати змістовне наповнення освітніх програм мають заохочувати викладання курсів, заснованих на результатах сучасних власних досліджень їхніх науково-педагогічних працівників.

В) Питання поліпшення доступу до вищої освіти є похідним від інших аспектів функціонування вищої школи і не може бути розв'язане поза вирішенням відповідних проблем.

Наприклад, можливість вступу до ВНЗ абітурієнтів із неналежним рівнем підготовки обумовлена нестачею фінансових ресурсів у ВНЗ, прямою залежністю фінансування ВНЗ від кількості студентів, потребою «приховати» нестачу робочих місць для молоді в країні («пом'якшення безробіття»).

Заангажовані, потенційно корупційні процедури вступу на ті рівні вищої освіти, відбір на які відбувається не на основі ЗНО, неможливо «упрозорити» без позбавлення суспільних відносин в Україні від корупційних традицій. У свою чергу, ЗНО не можна застосувати для вступу до магістратури на «нестандартизовані» спеціальності або для відбору аспірантів.

Поза цим, слід впровадити окремі нові принципи вступу до ВНЗ, шляхом внесення відповідних змін до Закону «Про вищу освіту»:

- Скасування пільгового вступу для окремих категорій абітурієнтів. Право вступу до навчання, одержання бюджетного місця має залежати тільки від попередніх навчальних досягнень

особи. Тут необхідно спиратися на статтю 24 Конституції України, за якою «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Держава, втім, може надавати підтримку окремим категоріям осіб, які вже стали студентами.

- Заборона щорічної зміни правил прийому до ВНЗ.

Г) Задля поглиблення інтеграції України до європейського освітньо-наукового простору Міністерство освіти і науки, комітет ВРУ з питань науки і освіти, самі ВНЗ мають спрямувати зусилля на:

- Розширення можливостей стажування вітчизняних молодих вчених у міжнародних освітніх та наукових інституціях з метою пошуку перспективних партнерств, роботи у спільних проектах, вдосконалення soft skills тощо, стимулювання студентської мобільності та спрощення процедур зарахування курсів дисциплін. Підвищення рівня академічної мобільності викладачів має супроводжуватися усуненням адміністративних бар'єрів та чітким прописуванням у відповідному документі (постанова КМУ від 12.08.2015 р. № 579) відповідальності керівників та адміністрації ВНЗ за такі дії щодо своїх працівників.
- Участь України у міжнародних дослідницьких та моніторингових проектах з оцінки навчальної успішності школярів (Programme for International Student Assessment – PISA, Trends in Mathematics and Science Study – TIMSS, International Computer and Information Literacy Study – ICILS, Assessment of Higher Education Learning Outcomes – AHELO). МОН має взяти на себе ініціативу із долучення України до цих досліджень, тим більше, що Україна раніше брала участь у деяких з них на несистематичній основі.
- У сфері підготовки та захисту дисертаційних досліджень НАЗЯВО, ВНЗ та наукові установи України мають забезпечити:
 - Поширення кращих практик організації докторських студій та розбудову інституційної інфраструктури для ефективної реалізації докторських програм, реалізацію спільних докторських програм українськими й іноземними ВНЗ та науковими установами.
 - Запровадження нового типу рад із захисту дисертацій, в які входить лише вузьке коло спеціалістів із конкретної проблематики (обов'язково із залученням іноземних експертів, які можуть надавати консультації он-лайн), дозвіл виконувати дисертаційне дослідження англійською мовою, без україномовного варіанту. Це питання необхідно передбачити у новому порядку захисту дисертацій, розробка якого є завданням НАЗЯВО (за погодженням із МОН). Новий порядок затверджуватиметься постановою КМУ, яка замінить чинну постанову КМУ від 24.07.2013 р. № 567 та наказ МОНМС від 14.09.2011 р. № 1059.
- Приєднання до систем он-лайн навчання європейських університетів як студентів, так і викладачів вітчизняних ВНЗ, що у довгостроковій перспективі полегшить не лише опанування ділової іноземної мови, але й сформує культуру навчання за кращими європейськими практиками.
- Вивчення і поширення за сприяння та безпосередньої участі МОН кращих українських та іноземних практик реалізації автономії закладами вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII. — <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
2. Інформаційні матеріали соціологічного дослідження «Реформування вищої освіти». — Київ: Фонд «Демократичні ініціативи», Фірма «Юкрейніан соціолоджі сервіс», 2015. — <http://dif.org.ua>.
3. «Місце йде за абітурієнтом»: ТОП-20 ВНЗ, що збільшили держзамовлення. — <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/08/01/%E2%80%9Cmiscze-jde-za-abiturientom%E2%80%9D-top-20-vnz,-shho-zbilshili-derzhzamovlennya/>.
4. Ніколаєв Є. Як створити в Україні сучасну систему підготовки докторів філософії (Ph.D.)? — К. : Європейський інформаційно-дослідницький центр, березень 2016 р. — 48 с. — <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28851.pdf>.
5. Нова модель фінансування вищої освіти повинна бути прозорою й ефективною у використанні бюджетних коштів. — <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/03/15/inna-sovsun-nova-model-finansuvannya-vishhoji-osviti/>.
6. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України, 2016. — http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/bl/01/BL_VNZ_15_pdf.zip.
7. Постанова Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України». — <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/26-19>.
8. Постанова Верховної Ради України від 14.04.2016 р. № 1099-VIII «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України». — <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1099-19>.
9. Результати ЗНО-2016. — <http://stat.testportal.com.ua>.
10. Стадний Є. Концептуальна модель державного фінансування ВНЗ за результатами діяльності. — <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatami-dialnosti>.
11. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (Проект). — http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014.pdf.
12. У бюджеті уряд запропонував залишити стипендії найуспішнішим та малозабезпеченим студентам. — http://zaxid.net/news/showNews.do?u_byudzheti_uryad_zaproponuvav_zalishiti_stipendiyi_nayuspis_hnishim_ta_malozabezpechenim_studentam&objectId=1404020.
13. Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020». — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
14. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. — http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631.
15. Цього року значно розширено можливості доступу дітей з Криму і Донбасу до української освіти. — <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/09/27/czogo-roku-znachno-rozshireno-mozhливosti-dostupu-ditej-z-krimu-i-27/>.
16. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium. — <http://www.enqa.eu/index.php/home/esg/>.